

بِسْمِ... الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١٢٤٥٥

دانشگاه اراک

بررسی تطبیقی بلاغی و محتوایی آثار مقتبس از گلستان سعدی
با تکیه بر

(روضه ی خلد ، بهارستان ، پریشان و ملستان)

رقیه گودرزی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه زبان و ادبیات فارسی

تابستان ۱۳۸۸

پایان نامه جهت دریافت درجه ی کارشناسی ارشد

رشته زبان و ادبیات فارسی

۱۳۸۸/۸/۲۰

استاد راهنما : دکتر علیرضا مظفری

تعمیر اطلاعات در آرنج علمی بزرگ
تعمیر در آرنج

۱۲۲۴۵۵

تقدیم به

پدر عزیز و مادر مهربانم

به پاس حمایت های بی دریغشان

و به

همسر بزرگوارم

که در تمامی مراحل نگارش این

رساله با صبر و حوصله یار و حامی

من بوده اند.

« سپاس نامه »

« مَنْ لَمْ يَشْكُرِ الْمَخْلُوقَ لَمْ يَشْكُرِ الْخَالِقَ »

سپاس و ستایش یگانه آفریدگاری را رواست که جان را به گوهر اندیشه مزین گردانید. برخود فرض می دانم که مراتب امتنان و سپاس خود را از استاد فرزانه ام جناب آقای دکتر مظفری به خاطر رهنمودهای مفید و ارزنده ی شان ابراز نمایم.

هم چنین از عنایت و توجه اساتید محترم جناب آقای دکتر طلوعی آذر و جناب آقای دکتر نظریانی که با دقت و حوصله رساله ی اینجانب را مطالعه فرموده و راهنمایی های لازم را برای بهبود کار، ارائه فرمودند، سپاسگزاری می نمایم.

از زحمات و دلسوزی های جناب آقای دکتر کوشش مدیر محترم گروه زبان و ادبیات فارسی و دیگر اساتید جلیل القدر سرکارخانم دکتر مدرسی، جناب آقای دکتر خان محمدی، جناب آقای دکتر طالعی، جناب آقای دکتر عیسی نیا و جناب آقای دکتر تولایی که در طول تحصیل، خوان بی دریغ علمشان را دربرابرم گشودند و با پرتوافشانی های خود مانند آفتاب روشنی، به وجود تاریک این حقیر روشنایی بخشیدند تشکر و قدردانی می نمایم.

از خانواده ی عزیزم نیز که در طول تحصیل حامی و پشتیبان من بوده اند سپاسگزاری می نمایم.

پایان نامه رتبه عالی کودزی به تاریخ ۱۸/۲/۳۱ شماره ۱۶۲-۳ مورد پذیرش هیات محترم
داوران با رتبه عالی و نمره ۲۰ قرار گرفت.

۱- استاد راهنما و رئیس هیئت داوران: دکتر علی رضا نظری

۲- استاد مشاور:

۳- داور خارجی: دکتر عبدالناصر نظریانی

۴- داور داخلی: دکتر عبداللہ طلوی

۵- نماینده تحصیلات تکمیلی: دکتر مسعود بیابان

علائم اختصاری

- ج. ----- جلد
- ر.ک ----- رجوع کنید
- ص. ----- صفحه
- م. ----- میلادی
- ه. ش ----- هجری شمسی
- ه. ق ----- هجری قمری

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	چکیده
۲	مقدمه
۸	فصل اول: گلستان سعدی
۹	۱-۱. اهمیت گلستان سعدی در ادب فارسی
۱۳	۲-۱. اندیشه های اخلاقی، اجتماعی، و تربیتی سعدی در گلستان
۲۱	۳-۱. مقامه نویسی
۲۸	۴-۱. مقایسه ی گلستان سعدی با مقامات
۳۳	۵-۱. سیر تاریخی تقلید از گلستان سعدی و آثار تقلید شده از گلستان
۵۳	فصل دوم: سعدی، مجدخوافی، جامی، قآنی و مدایح نگار
۵۴	۱-۲. زندگانی سعدی
۶۱	۲-۲. چهره ی سعدی در آن سوی مرزهای ایران
۷۵	۳-۲. زندگانی مجدالدین خوافی
۷۷	۴-۲. زندگانی جامی
۸۰	۵-۲. زندگانی قآنی
۸۳	۶-۲. زندگانی مدایح نگار
۸۴	فصل سوم: بررسی محتوایی گلستان، روضه ی خلد، بهارستان، پریشان و ملستان
۸۵	۱-۳. تحلیل محتوایی گلستان سعدی

۱۰۰ ۲-۳. روضه ی خلد
۱۰۱ ۱-۲-۳. تحلیل محتوایی روضه ی خلد
۱۰۸ ۳-۳. بهارستان
۱۰۸ ۱-۳-۳. تحلیل محتوایی بهارستان
۱۱۴ ۴-۳. پریشان
۱۱۴ ۱-۴-۳. تحلیل محتوایی پریشان
۱۱۹ ۵-۳. ملستان
۱۱۹ ۱-۴-۳. تحلیل محتوایی ملستان
۱۲۶ فصل چهارم: بررسی بلاغی گلستان، روضه ی خلد، بهارستان، پریشان و ملستان
۱۲۷ ۱-۴. تحلیل بلاغی گلستان سعدی
۱۲۷ ۱-۱-۴. سطح زبانی
۱۲۷ ۱-۱-۱-۴. سطح آوایی
۱۳۲ ۲-۱-۱-۴. سطح لغوی یا سبک شناسی واژه ها
۱۳۵ ۳-۱-۱-۴. سطح نحوی یا سبک شناسی جمله
۱۴۰ ۲-۱-۴. سطح ادبی
۱۴۹ ۲-۴. تحلیل بلاغی روضه ی خلد
۱۴۹ ۱-۲-۴. سطح زبانی
۱۴۹ ۱-۱-۲-۴. سطح آوایی
۱۵۱ ۲-۱-۲-۴. سطح لغوی یا سبک شناسی واژه ها
۱۵۲ ۳-۱-۲-۴. سطح نحوی یا سبک شناسی جمله
۱۵۳ ۲-۲-۴. سطح ادبی
۱۵۹ ۳-۴. تحلیل بلاغی بهارستان
۱۵۹ ۱-۳-۴. سطح زبانی
۱۵۹ ۱-۱-۳-۴. سطح آوایی

- ۱۶۰ ۲-۱-۳-۴ . سطح لغوی یا سبک شناسی واژه ها
- ۱۶۲ ۳-۱-۳-۴ . سطح نحوی یا سبک شناسی جمله
- ۱۶۳ ۲-۳-۴ . سطح ادبی
- ۱۶۶ ۴-۴ . تحلیل بلاغی پریشان
- ۱۶۶ ۱-۴-۴ . سطح زبانی
- ۱۶۶ ۱-۱-۴-۴ . سطح آوایی
- ۱۶۸ ۲-۱-۴-۴ . سطح لغوی یا سبک شناسی واژه ها
- ۱۶۹ ۳-۱-۴-۴ . سطح نحوی یا سبک شناسی جمله
- ۱۷۱ ۲-۴-۴ . سطح ادبی
- ۱۷۶ ۵-۴ . تحلیل بلاغی ملستان
- ۱۷۶ ۱-۵-۴ . سطح زبانی
- ۱۷۶ ۱-۱-۵-۴ . سطح آوایی
- ۱۷۷ ۲-۱-۵-۴ . سطح لغوی یا سبک شناسی واژه ها
- ۱۷۷ ۳-۱-۵-۴ . سطح نحوی یا سبک شناسی جمله
- ۱۷۸ ۲-۵-۴ . سطح ادبی
- ۱۸۲ فصل پنجم: بررسی وجوه اشتراک و افتراق روضه ی خلد، بهارستان، پریشان و ملستان با گلستان سعدی
- ۱۸۳ ۱-۵ . وجوه اشتراک و افتراق روضه ی خلد با گلستان سعدی
- ۱۸۳ ۱-۱-۵ . شباهت ها
- ۱۸۵ ۲-۱-۵ . تفاوت ها
- ۱۸۸ ۲-۵ . وجوه اشتراک و افتراق بهارستان با گلستان سعدی
- ۱۸۸ ۱-۲-۵ . شباهت ها
- ۱۹۰ ۲-۲-۵ . تفاوت ها
- ۱۹۲ ۳-۵ . وجوه اشتراک و افتراق پریشان با گلستان سعدی
- ۱۹۲ ۱-۳-۵ . شباهت ها

۱۹۳ تفاوت ها ۲-۳-۵
۱۹۵ وجوه اشتراک و افتراق ملستان با گلستان سعدی ۴-۵
۱۹۵ شباهت ها ۱-۴-۵
۱۹۷ تفاوت ها ۲-۴-۵
۱۹۸ فصل ششم : جدول ها و نمودارها
۱۹۹ ۱-۶ . جدول مقایسه ی محتوایی (از لحاظ ۶ مورد) چهار کتاب (روضه ی خلد ، بهارستان ، پریشان و ملستان) با گلستان ...
۲۰۰ ۲-۶ . جدول مقایسه ی محتوایی (از لحاظ ۳ مورد) چهار کتاب (روضه ی خلد ، بهارستان ، پریشان و ملستان) با گلستان ..
۲۰۱ ۳-۶ . نمودار مقایسه درصد صورخیال (تشبیه) به کار رفته در آثار مقتبس از گلستان سعدی
۲۰۲ ۴-۶ . نمودار مقایسه درصد صورخیال (استعاره) به کار رفته در آثار مقتبس از گلستان سعدی
۲۰۳ ۵-۶ . نمودار مقایسه درصد صورخیال (کنایه) به کار رفته در آثار مقتبس از گلستان سعدی
۲۰۴ ۶-۶ . نمودار مقایسه درصد صورخیال (مجاز) به کار رفته در آثار مقتبس از گلستان سعدی
۲۰۶ ۷-۶ . نمودار مقایسه درصدهای صورخیال (تشبیه ، استعاره ، کنایه و مجاز) به کار رفته در آثار مقتبس از گلستان سعدی
۲۰۶ نتیجه گیری
۲۱۱ پیشنهادها
۲۱۲ فهرست منابع و مأخذ

چکیده

سعدی سلطان مسلم ملک سخن است و درنثر فارسی پیرو مکتب خواجه عبد الله انصاری درمقامه گویی است. کتاب گلستان را باید نمودار مطالعه ی سعدی در افکار و احوال و اخلاق و آداب مردمی شمرد که او در سرفرسی ساله با آنان سر و کار داشته است. سعدی همه ی اسرار بلاغت و فصاحت را در گلستان تا حد اعجاز به کار برده و هیچ گاه معنی فدای لفظ نشده است. نویسندگان بسیاری بعد از او کوشیده اند به اقتضای سبک سعدی آثاری را در این زمینه خلق کنند، اما کلام استاد سخن را «آنی» است که مقلدان هر چند هم کوشیده اند همانند آن عباراتی بیاورند نتوانسته اند زیرا مقلدان گلستان بیشتر به ظاهر کتاب و آوردن حکایات به نظم و نثر و مسجع بودن عبارات توجه نموده اند و هرگز روح زبان سعدی، هنر و مهارت نویسندگی او را درک نکرده اند. در رساله ی حاضر تأثیر مقامه نویسی بر گلستان و آثار چهار تن از مقلدان گلستان سعدی و وجوه اشتراک و افتراق آنها در مقایسه با گلستان مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته است.

فصول این تحقیق به ترتیب دربردارنده ی موضوعات زیر است:

- ۱- فصل اول درباره ی گلستان سعدی و مقایسه ی گلستان با مقامات و سیر تقلید از گلستان، فصل دوم درباره ی شرح حال سعدی و چهار تن از مقلدان گلستان و فصل سوم درباره ی بررسی محتوایی گلستان و چهار اثر تقلید شده از آن است.
- ۲- فصل چهارم درباره ی بررسی بلاغی گلستان و چهار اثر تقلید شده از آن، فصل پنجم درباره ی وجوه اشتراک و افتراق چهار اثر تقلید شده از گلستان و فصل ششم جداول و نمودارها می باشد.

واژه های کلیدی

گلستان سعدی - محتوا - بلاغت - روضه ی خلد - بهارستان - پریشان - ملستان .

زمین به تیغ بلاغت گرفته ای سعدی نگاه دار که جز فیض آسمانی نیست
 شیخ سعدی نه تنها یکی از ارجمندترین ایرانیان است، بلکه از بزرگترین سخن سرایان جهان است و در
 میان پارسی زبانان یکی دو تن بیش نیستند که بتوانند با او برابری کنند و از سخن گویان ملل دیگر هم از قدیم
 و جدید کسانی که با سعدی همسری کنند بسیار معدودند. طرز سعدی بر استواری لفظ و روانی معنی مبتنی
 است و همین نکته است که سخن او را در شیوه‌ی سهل ممتنع به سرحد اعجاز رسانیده است. معانی لطیف
 تازه را در عبارات آسان بیان می‌کند و از تعقید و تکلف برکنار می‌ماند. هر چند سخنش یکسره از صنعت خالی
 نیست نشانه‌ی صنعتگری در آن چندان بارز نیست. توانایی او در تعبیر چندان است که معانی و اندیشه‌های او
 اگرچه عادی باشد به هیچ وجه مبتذل و متداول به نظر نمی‌آید و گویی لطف بیان شیخ آنها را از حدود معانی
 عادی بالاتر می‌برد.

« در شعرو نثر سعدی شیوه‌ی شاعران و منشیان قرن ششم و هفتم که مبالغه در ایراد مفردات و ترکیبات
 دشوارعربی و مبتنی بر زبانی بود بینابین عربی و فارسی، تعدیل گردید و ترکیب عبارات تابع ذوق سلیم شد نه
 تابع ذوق سلیم نویسنده و به همین سبب جامعه‌ی فارسی زبانان که از آن همه عبارات سازی‌های بارد منشیان
 مغلق نویس و شاعران مبالغه کار خسته و ملول بود به سرعت شیوه‌ی او را پسندید و مقبولیت او را در میان
 فارسی زبانان همه‌ی ادوار بعد مسلم و محقق گردانید در حالی که در همان عهد سعدی و قریب به آن عده‌ی
 زیادی از بلغا مانند محمد زیدری، عطاملک جوینی و صاف الحضرة و جز آنان در نثر و نظم بوده اند که اگرچه
 در تصنع و ایراد الفاظ و صنایع دشوار چیره دست بودند لیکن هیچ‌گاه مقبولیت سعدی شیرین بیان نصیب
 آنان نگردید.» (صفا، ۱۳۷۸، ج ۳: ۶۱۳)

سر توفیق عظیم گلستان در رعایت حد اعتدال در صنعتگری و اقدام به آن تا حدی است که به سادگی و
 قابل فهم بودن نثر لطمه نزند، نهفته است. اما با وجود تقلید عده‌ی زیادی از ادیبان بزرگ و استادان نظم و نثر
 هیچ کس نتوانست در این کار توفیق یابد که حتی از نظر ارزش ادبی، بی فاصله بعد از گلستان قرار گیرد، تا
 چه رسد به آن که از گلستان درگذرد و توجه مقلدان سعدی بیشتر به ظاهر کتاب و طرز تنظیم و تبویب و حتی
 نام گذاری آن معطوف بوده و هیچ یک از آنان نخواستند یا نتوانسته اند روح زبان شیخ را درک کنند.

گلستان سعدی تحوّل در نثر فارسی به وجود آورد که دنباله اش تا عصر حاضر کشیده شده و هنوز دوره ی سلطنت ادبی سعدی پایان نیافته است. عجب این است که در طول مدّت هفتصد سال آن همه شعرا و ادبای فاضل که از شیوه ی گلستان تقلید کردند از کتاب روضه ی خلد مجد خوافی تألیف سنه ی (۷۳۳ ه. ق) که ظاهراً اولین تقلید و به نوشته ی کشف الظنون معارضه ی گلستان باشد تا پریشان قآنی که ظریفی گفته بود آن پریشان ها که سعدی در گلستان نگفت و گفت: « دفتر از گفته های پریشان بشویم و من بعد پریشان نگویم » قآنی در این کتاب گفته است ، تاکنون هیچ کس از عهده برنیامده است که یک کتاب سهل است بلکه یک حکایت به شیرینی و پرمغزی گلستان انشا کند و اگر احیاناً ملاحظی در عبارات ایشان یافته شود همان است که عیناً از گلستان اقتباس کرده یا نظم و نثر شیخ را به اصطلاح ادبا ، حل و عقد کرده اند.

« گلستان برای خودش دنیایی است یا دست کم تصویری درست و زنده از دنیاست. سعدی در این کتاب انسان را ، با دنیای او و با همه ی معایب و محاسن و با تمام تضادها و تناقض هایی که در وجود او هست تصویر می کند. گفته ی جامی که آن را « نه گلستان که روضه ایی ز بهشت » می خواند اغراق شاعرانه ای است مگر آنکه این روضه ی بهشت از زشتی ها و سختی های این « دوزخ دنیا » هم خالی نباشد و در کنار شادی ها و زیبایی های آن زشتی ها و اندوه ها نیز رخ بنماید. گلستان در واقع چنین دنیایی است یا چنین دنیایی را تصویر می کند. در دنیای گلستان زیبایی در کنار زشتی و اندوه در پهلوی شادی است و تناقض هایی هم که عیب جویان در آن یافته اند تناقض هایی است که در کار دنیاست. سعدی چنین دنیایی را که پر از تناقض و تضاد و سرشار از شگفتی و زشتی است در گلستان خویش توصیف می کند و گناه این تناقض ها و زشتی ها هم بر او نیست، بر خود دنیاست. نظر سعدی آن است که در این کتاب انسان و دنیا را آن چنان که هست توصیف کند نه آن چنان که باید باشد و دنیا هم ، مثل انسان آن چنان که هست از تناقض و شگفتی های بسیار خالی نیست. » (یوسفی ، ۱۳۷۹ ، ص ۲۴۷)

سعدی نمود فرهنگ و تمدن ماست .. ادیبی که بتواند آئینه ی تمام نمای فرهنگ یک ملت شود باید بسیار والا مرتبه باشد و سعدی این گونه است . از طریق گلستان او می توان به اندیشه های حاکم بر جامعه ی ایرانی پی برد و از عقاید و اعتقادات مردم ایران اطلاع حاصل کرد . از طرفی کتاب او در طول تاریخ مورد پذیرش ملت ایران واقع شده و محرم اسرار آنان بوده است و چه بسا راه حل مشکلات زندگی خویش را در میان سطور آن یافته اند.

سعدی در گلستان سیمای فرد دنیا دیده ای را دارد که در فکر سلامت جامعه است و می خواهد مردم را به شاهراه صلاح و حسن اخلاق رهنمون شود. کتاب او پر از پندهای گوناگون است و سعدی مفاهیم غنی و گهربار خود را در جمله های کوتاه گنجانده است که بسیاری از آنها تبدیل به ضرب المثل شده اند. گلستان کتابی است که در عین سادگی و آسانی برخوردار از آرایه و پیرایه های ادبی است و در آرایش کلام تا آنجا پیش رفته که زیبایی محتوای آن را دو چندان کرده است.

اندیشه و آثار سعدی نه تنها در میان ایرانیان دارای ارزش و اهمیت است، بلکه به دلیل رویکرد جهانی و انسانی خود در میان سایر ملل دنیا نیز جایگاه ویژه دارد. چنان که «امرسون» در معرفی گلستان می نویسد: «گلستان یکی از اناجیل و کتب مقدسه ی دینی جهان است و دستورهای اخلاقی آن قوانین عمومی و جهانی است.» (دشتی، ۱۳۶۴، ص ۲۲۷)

تعریف مسأله و بیان سؤال های اصلی تحقیق

- ۱- مقلدان سعدی در چه زمینه هایی از سعدی تقلید کرده اند؟
- ۲- تفاوت ها و شباهت های محتوایی و بلاغی آثار این نویسندگان با سعدی کدام است؟
- ۳- مهمترین ممیزه ی مقلدان سعدی از میان دیگر نویسندگان فارسی کدام است؟

فرضیات

۱- اغلب مقلدان سعدی از سبک مقامه نویسی و مجلس گویی و ایراد حکایات کوتاه سعدی در گلستان تقلید کرده اند. نگارنده با توجه به تحقیقاتی که در این زمینه انجام داد به این نتیجه رسید که در آثار روضه ی خلد، بهارستان، پریشان و ملستان، تقلید بیشتر مربوط به ظاهر گلستان است.

۲- تفاوت های مقلدان سعدی به محتوا، تقسیم بندی ابواب آثار و تا حدودی به سبک نگارش آنها بر می گردد و اما شباهت های آنها به آوردن حکایت هایی به نظم و نثر و مسجع و آهنگین بودن آنها و توجه به موضوعات اجتماعی و تربیتی و به طور کلی ادبیات تعلیمی مربوط است. آثار اکثر مقلدان سعدی آینه ای است که اوضاع و احوال اجتماع خود را در آن منعکس کرده اند.

۳- مهمترین ممیزه ی آثار مقلدان گلستان سعدی از میان دیگر نویسندگان سبک ساده و روان و دیدگاه اجتماعی آنان است. مقلدان موفق سعدی کوشیده اند، رعایت جانب اعتدال را در بکار بردن صنایع و دوری از تکلف بنمایند. وهم چنین توجه به مسائل اجتماع یکی از مهمترین موضوعات مطرح شده در آثار آنهاست. در مورد شباهت ها و تفاوت های آثار مقلدان سعدی با تکیه بر چهار اثر (روضه ی خلد، بهارستان، پریشان و ملستان) در فصول آتی به تفصیل صحبت شده است.

پیشینه ی تحقیق و ضرورت انجام آن

با وجود توجه خاص و عام به گلستان سعدی، نگارش مقاله ها و کتاب های متعدد در مورد سعدی و آثارش در خصوص مقلدان سعدی کار جدی و جداگانه ای صورت نگرفته است.

شاید اولین اشاره به مقلدان گلستان در کتاب «تاریخ ادبیات فارسی» تألیف «هرمان اته» باشد که به نام پنج تن از مقلدان و آثار آنها اشاره می کند و می نویسد: «معروف ترین تقلیدهای گلستان به قرار ذیل است: روضه الخلد تألیف مولانا مجد، بهارستان تألیف جامی در هشت روضه که آن را «روضه الاخیار و تحفة الابرار» هم می نامند. روضه الاحباب از مسائلی (۹۲۴ ه. ق)، نگارستان از معین الدین جوینی، نگارستان از کمال پاشازاده». سپس در کتاب «تحقیق درباره ی سعدی»، «هانری ماسه» هم به تعدادی از مقلدان گلستان

اشاره می‌کند. او این آثار را ذکر می‌کند: «بهارستان جامی، معدن الجواهر از ملا طرزی، خزان و بهار و سراج المنیر از محمد شریف کاشف، نگارستان معینی، سنبلستان هرگوپال منشی، گلشن راز شبستری، انجمن دانش از احمد وقار شیرازی و پریشان قالی.»

تا اینکه در پاییز سال ۱۳۵۰ خورشیدی «دکتر نمود»، آکادمیسین قسمت ایران شناسی آکادمی علوم شوروی در تاجیکستان، در سفر تحقیقاتی خود به ایران، از «احمد منزوی» می‌خواهد درباره‌ی کتاب‌هایی که در پیروی از گلستان سعدی نگاشته شده، فهرستی فراهم کند و ایشان پس از جستجو و تحقیق نام سی و پنج تن از مقلدان سعدی و آثارشان را در «مجله وحید» می‌آورد. این کار مهمترین تحقیقی است که در این زمینه انجام شده اما فاقد هرگونه نقد و بررسی و ذکر ویژگی‌های مقلدان گلستان است.

ضرورت انجام این پژوهش از آنجا شکل گرفت که در زمینه‌ی مقایسه‌ی آثار مقلدان سعدی با گلستان کار عملی صورت نگرفته بود و بررسی تأثیر این کتاب به عنوان یک اثر ممتاز بر سایر نثرنویسان و مقایسه‌ی شیوه‌های این تقلید و اثرپذیری و ارزیابی موفقیت یا شکست آنها و داشتن دلایل آن در حوزه تحقیقات ادبی و ادبیات تطبیقی می‌تواند حتی برای نویسندگان امروز مفید می‌باشد. در این تحقیق همچنین به چهره‌ی سعدی و تأثیر او در آن سوی مرزهای ایران نیز توجه شده است.

روش تحقیق

در این تحقیق از طریق مطالعه‌ی کتابخانه‌ای، بیشتر کتاب‌ها و مقالاتی که در مورد گلستان سعدی و آرا و اندیشه‌های سعدی در دسترس بود گردآوری شد تا در درجه‌ی اول گلستان سعدی شناخته شود، سپس با استفاده از کتاب‌های تاریخ ادبیات و تذکره‌ها، اسامی مقلدان گلستان و آثارشان جمع‌آوری شد و در نهایت چهار اثر (روضه خلد، بهارستان، پریشان، ملستان) ویژگی‌های آنها بررسی گردید و با گلستان سعدی مقایسه شد.

این تحقیق براساس روش پژوهش تاریخی صورت گرفت. چون موضوع مربوط به زمان گذشته بود، از طریق مطالعه‌ی منابع و موارد مربوط به گذشته به روشن ساختن مسائل مورد نظر پرداخته شد. از نظر هدف در این تحقیق از روش تطبیقی استفاده شد زیرا پس از گردآوری اطلاعات درباره هر کدام از آثار مقلدان گلستان، به مقایسه و داوری میان آنها و گلستان پرداخته شد.

اهداف تحقیق

۱- بررسی گلستان سعدی از نظر مقامه نویسی و مقایسه ی آن با مقامات پیش از آن و بررسی تأثیر مقامه نویسی در گلستان و آثار مقلدان سعدی که در بخشی از فصل اول به آن پرداخته شد . شایان ذکر است این تحقیق در شش فصل به شرح مندرج در فهرست مطالب ارائه شده است . امید است این پژوهش تا حدی به اصلی ترین مسائل مطرح شده پاسخ گفته شده باشد.

۲- معرفی آثار مقلدان گلستان سعدی با توجه به سیر تاریخی آن در بخشی از فصل اول به آنها اشاره شده است .

۳- بررسی و مقایسه ی آثار مقلدان سعدی با تکیه بر چهار اثر (روضه خلد ، بهارستان ، پریشان ، ملستان) که در فصول سوم تا پنجم به آنها پرداخته شده است و هر کدام از این آثار ابتدا از نظر محتوایی بررسی شدند و سپس به تحلیل بلاغی آنها پرداخته شد و در نهایت شباهت ها و تفاوت ها یا میزان تقلید و موارد ابتکار هر یک در مقایسه با گلستان سعدی بیان شد.

فصل اول

گلستان سعدی

در بین آثار منثور زبان فارسی که در دوره ی اسلامی نوشته شده است ، دو کتاب گرانقدر بیش از همه مورد توجه قرار گرفته و تعداد خوانندگان آنها نسبت به دیگر کتاب های نثر بیشتر بوده است. یکی از این دو کتاب ترجمه و تحریر نصرالله منشی است از کلیله و دمنه و دیگری گلستان سعدی است. تا روزی که شیخ اجل گلستان را نوشته بود ، کلیله و دمنه معروف ترین کتاب نثر پارسی بود و هر کس که در میدان فضل و ادب ، خاصه در نثر نویسی خویش را صاحب داعیه می دانست یا به شاکردی ابوالمعالی کردن می نهاد و به تصریح و تلویح اعتراف می کرد که در کار نوشتن از کلیله و دمنه بسیار بهره یافته است یا آنکه مانند وصاف الحضرة نثر خویش را با نثر ابوالمعالی می سنجید و با آن برابر می نهاد یا ادعا می کرد که از او گذشته است . تنها کتابی که پس از کلیله و دمنه نگاشته شد و به شهرت و محبوبیت و یافتن قبول عام از آن درگذشت ، گلستان شیخ اجل است و این شهرت تا امروز نیز به قوت نخستین باقی مانده است . امروز هم از هرفارسی زبان درس خوانده ای پرسند معروف ترین کتاب نثر فارسی کدام است ؟ بی هیچ تردیدی از گلستان نام می برد و کلیله و دمنه را در ردیف دوم بعد از گلستان قرار می دهد.

« گاهی شنیده می شود که اهل ذوق اعجاب می کنند که سعدی هفتصد سال پیش به زبان امروزی ما سخن گفته است ولی حق این است که سعدی هفتصدسال پیش به زبان امروزی ما سخن نگفته است بلکه ما پس از هفتصد سال به زبانی که از سعدی آموخته ایم سخن می گوئیم ، یعنی سعدی شیوه ی نثر فارسی را چنان دلنشین ساخته که زبان او زبان رایج فارسی شده است . » (فروغی ، ۱۳۷۱: ۱۴)

برای اینکه اهمیت کار سعدی را در نوشتن گلستان نشان دهیم بهتر است نظری اجمالی به اوضاع نظم و نثر فارسی در زمان سعدی و حتی پیش از او بیندازیم تا به ارزش کار سعدی واقف شویم:

« نظم و نثر فارسی از زمان سامانیان تا اواخر عهد سلاجقه روز به روز در ترقی بود و مختصات هر یک بدین قرار بوده است : نثر فارسی در زمان سامانیان و غزنویان و سلاجقه بیشتر حالت سادگی و سلامت طبیعی فارسی اصل را داشت . از اواخر عهد سلاجقه نثر فارسی روبه تنزل گذاشت و در عصر خوارزمشاهیان کم کم حالت طبیعی و متانت اولیه را از دست داد و کلمات اجنبی و تعبیرات نامأنوس و تشبیهات و استعارات نامطوبع تدریجاً در نوشته ها و آثار نثری راه پیدا کرد . در عصر مغول به کلی طرز نثر فارسی با شیوه ی قدیم

تفاوت یافت و هجوم لغات اجنبی غریب و تعبیرات و تشبیهات و کنایات ناپسند به حد افراط در نوشته های

فارسی وارد شد و حالت طبیعی و زیبایی زبان فارسی بالمره از دست رفت». (همایی، ۱۳۷۱: ۲۳۴)

رغبت بیمارانه ی مثنویان به تزئین عبارات، مرصعکاری آن به احادیث و آیات قرآن، گنجاندن امثال و ابیات عربی در نسج سخن فارسی به حد اشباع، انباشتن نوشته از مترادفات و خلاصه حشورا هنر انشا پنداشتن و از همه نامبارک تر در جستجوی سجع به سنگلاخ لغات نامأنوس و غریب افتادن، نشر تباه کرده بود. صفت جوهری نثر که انتقال مطلب به ذهن خواننده است رفته رفته کمرنگ می شد.

« برای دریافتن این معنی کافی است سفرنامه ی ناصر خسرو را که در اواسط قرن پنجم نگاشته شده، در مقابل تاریخ و صاف که در اواخر قرن هفتم تألیف گردیده است بگذارید. خواندن یک صفحه از این کتاب مخصوصاً آنجایی که نویسنده خامه را بچولان انداخته و هنر نمایی می کند ابداع سعدی را در نثر بهتر هویدا می سازد. » (دشتی، ۱۳۶۴: ۶۶)

سعدی در همین دوره ظهور کرد و کتابی به نام گلستان تألیف نمود و چون طرزی کاملاً نو و مطبوع خاص و عام داشت رقعته ی منشآتش را همچون کاغذ زهرمه جا بردند و سرمشقی برای نویسندگان و بلغای فارسی زبان به وجود آمد تا این همه حلاوت و ممانت که مخصوص زبان اصلی فارسی است به کلی فراموش نشود و طرز نامطبوع نویسندگان عصر مغول را ثابت کرد و بالاخره به مقصودی که داشت موفق شد، یعنی طرز نثرنویسی را از شیوه ای که در دوره ی مغول به وجود آمده بود برگرداند.

تنها سعدی بود که در میان تندباد حوادث، چراغ معنویت و استقلال ایرانیان را روشن نگاه داشت و خامه ی توانای او بود که مقابل ضحاک مغول، کاری تر از درفش کابویانی واقع شد و اگر سعدی نبود زبان فارسی نبود، قومیت و ملیت در ایرانیان معنی نداشت. او زبان فارسی را که بالاترین معرف قومیت ایرانیان بود، از دستبرد حوادث نگاهداری کرد. پس اگر سعدی را نه یک نفر شاعر بلکه بزرگ ترین وطن پرست بخوانیم که مملکت خود را از شر بیگانگان در مدت هفتصد سال نگاهداشته است، راست گفته ایم. او وطن پرستی را در احیای زبان و ادبیات یک مملکت می دانست نه دلپستگی به خاک شیراز. راست است که فردوسی بعد از حمله ی عرب بر ایران حیات معنوی این مملکت را تجدید کرد و عجم را به پارسی شاهنامه زنده ساخت، ولی عجمی که او زنده کرد، در استیلای مغول به کلی مرد و با بدترین احوال رقت بار جان سپرد و آن نفس مسیحایی که جان تازه در کالبد مرده دمید و او را حیات تازه بخشید، همانا دم